

<https://doi.org/10.15407/uhj2024.02.077>

УДК 94(477.82):332.3:347.964.4

Андрій ШЕВЧУК

доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародних відносин і політичного менеджменту,
Державний університет «Житомирська політехніка» (Житомир, Україна)
shevchuk.istor@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9023-5214>

Оксана МАРКЕВИЧ

кандидатка історичних наук, доцентка, доцентка кафедри всесвітньої історії,
Житомирський державний університет ім. Івана Франка (Житомир, Україна)
oksanamarkevich@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-0457-8697>

СЛУЖБА ЗЕМЛЕМІРА У ВОЛИНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ — В ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХІХ ст.: УЛАШТУВАННЯ, КАДРОВИЙ СКЛАД, ДІЯЛЬНІСТЬ

Мета полягає в дослідженні організації та функціонуванні служб губернського й повітових землемірів від кінця ХVІІІ ст. до 1830-х рр., аналізується їх кадровий склад, повноваження, а також особливості діяльності у Волинській губернії. **Методологія** базується на поєднанні загальнонаукових (аналізу, синтезу, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-генетичного, історико-системного, історико-типологічного, просопографічного, інституційного) методів із принципами історизму, системності, науковості, що дозволило зосередитися на функціонуванні землемірів в умовах імперської політики пошуку компромісу з локальною елітою прикордонного регіону. **Наукова новизна.** Досліджується служба землеміра у Волинській губернії, яка займала важливе місце у системі місцевого управління. Визначено принципи формування, особливості кадрового

Цитування: Шевчук А., Маркевич О. Служба землеміра у Волинській губернії наприкінці ХVІІІ — в першій третині ХІХ ст.: улаштування, кадровий склад, діяльність. *Український історичний журнал*. 2024. № 2 (575). С. 77—97. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.02.077>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ISSN 0130-5247. Український історичний журнал. 2024. № 2 (575)

складу та основні напрями діяльності: впорядкування державного земельного обліку, розмежування володінь власників, нагромадження й уточнення різного роду інформації, складання карт і планів, участь у судових засіданнях тощо. **Висновки.** Служба землеміра пройшла значну еволюцію та остаточно оформилася під контролем губернатора й губернського правління. Діяльність землемірів на Волині ускладнювалася розмаїттям форм землеволодіння, проживанням єврейського етносу, межуванням церковних володінь та необхідністю брати участь у перерозподілі земельної власності на користь російської держави. Особливості мала кадрова політика призначень на посади. Влада започаткувала підготовку професійних чиновників, а Волинська школа землемірів стала єдиним межовим навчальним закладом в українських губерніях Російської імперії, яка мала забезпечити потребу у професійних службовцях (що дедалі зростала), особливо на теренах колишньої Речі Посполитої, де виконання обов'язків вимагало знання польської мови та місцевої специфіки.

***Ключові слова:** Волинська губернія, губернський і повітові землеміри, імперська політика співробітництва з місцевою шляхтою, кадровий склад, затребуваність роботи землемірів, адміністрування роботи землемірів.*

Із ліквідацією Речі Посполитої для Правобережної України розпочався новий етап в її історії. Замість шляхетської демократії прийшло самодержавство, яке прагнуло тримати всі внутрішні процеси під контролем. Заради здобуття лояльності локальної шляхти на прикордонній Волині було збережено систему аграрних відносин, що включало й володіння / користування маєтками. Для місцевої еліти важливим питанням стало чітке встановлення меж своїх земель. Причому згідно з річпосполитською судовою традицією шляхетська корпорація через підкоморські суди самостійно регулювала ці питання. Проте для Російської імперії регулювання земельних відносин відносилось до стратегічних завдань держави, особливо в модерний період, коли земельна власність служила виміром достатку, гарантувала політичні права та участь у самоврядуванні. У цьому плані Росія дещо відставала від Західної Європи, де ще у XVII ст. земельне законодавство було добре регульованим, а звичним атрибутом держави стали деталізовані мапи й атласи [1, С. 80]. виправити цю невідповідність узялася Катерина II, яка провела генеральне межування та надала імпульс розвитку імперської картографії. Відбулися законодавче оформлення служби землемірів (безпосередньо проводили розмежування землеволодінь, займалися складанням карт різних видів) і правове регулювання їх діяльності. Проте Павло I, прагнучи до бюрократизації та централізації, започаткував політику співробітництва з місцевими елітами. Однією з її складових стало відновлення елементів річпосполитської судової системи, де підкоморський суд самостійно вирішував питання розмежування маєтків. Для землемірів у прикордонній губернії нагальним стало вирішення інших важливих завдань: вивчати місцеву специфіку, вказувати можливості інтегрування приєднаних територій тощо.

Повноваження та діяльність землемірів на Волині не знайшли належної рефлексії в історіографії. Причини цього полягають, на нашу думку, в ряді чинників: запутаність повноважень у прикордонній губернії, великий обсяг фон-

ду 263 («Волинський губернський землемір») Державного архіву Житомирської обл. (2787 справ 1797—1863 рр. у двох описах), відсутність фондів повітових землемірів, «дріб'язковість» посади тощо. З іншого боку, вивченням служби землемірів у російській державі та набутих територіях займалися чимало істориків, дослідників історії права, практиків-землевпорядників, чий науковий доробок доцільно розглянути з поділом на етапи: дорадянський, радянський, пострадянський.

Дорадянські дослідники І. Герман, С. Рудін, Ф. Малиновський, розглядаючи діяльність губернської межової служби, зосереджувалися на політико-правових основах та здійсненні генерального межкування у «внутрішніх губерніях» імперії [2—4]. У підручниках для підготовки техніків і землемірів подавалися історичні нариси розвитку межкування в імперії, проте автори оминули правобережні губернії [5—6]. Радянські автори Б. Галкович та Л. Гольденберг звертали увагу на процес складання карт, зауваживши при цьому політико-адміністративний устрій на українських землях у XVIII ст. та картографування російсько-польського кордону для забезпечення військових потреб [7—8]. Загалом у працях радянських дослідників відсутній акцент на роботі землемірів.

Сучасні студії висвітлюють регіональні особливості у структурі та діяльності губернської межової служби модерного періоду. Її формування й повноваження на півдні України в останній третині XVIII — першій третині XIX ст. розглянула Ю. Коник, указавши, що землемірні роботи та проведення межкування відбувалися одночасно з державною політикою міграційних процесів, спрямованих на швидке заселення й господарське освоєння територій [1]. Це позначилось і на структурі органів — збільшення штатної чисельності службовців [9]. Окремий сюжет присвячено освітньому рівню працівників губернської межової служби, ролі Волинської школи землемірів для підготовки кваліфікованих межових кадрів для півдня України [10]. У цілому авторка відзначила високу мобільність чиновників, прагнення влади застосувати отриманий тут досвід.

Л. Степанова виокремила специфіку діяльності землемірів на теренах Чорноморського козацького війська наприкінці XVIII ст.: вимірювання неосвоєних просторів, установа меж із сусідніми намісництвами, проведення землемірами огляду та опису земель, складання карт, планів, економічних приміток до них, планування навколишніх міст і поселень [11]. Історики приділили увагу діяльності землемірів інших губерній Російської імперії [12—14]. Окремо необхідно зупинитися на використанні верховною владою «на окраїнах» політики врегулювання земельних справ для територіального зростання. К. Іванов, досліджуючи роль корпусу військових топографів у колонізації «російського Туркестану», стверджує, що він забезпечував імперську експансію впродовж півстоліття після наполеонівських війн [15].

А. Шевчук, оцінюючи процес проведення розмежування у правобережних губерніях наприкінці XVIII — в першій третині XIX ст., виокремлює два сценарії заходів верховної влади: у Волинській та Київській губерніях — підкоморські суди й на Поділлі — з 1814 р. запроваджено межову систему. В рамках імперської політики компромісів локальна еліта, формуючи судові органи, са-

мостійно визначала межі своїх партикулярних володінь, але зустрічала спротив при спробах «відрізати» казенні [16, С. 111—132].

Що ж до окремих аспектів діяльності землемірів, то І. Петрова дослідила діяльність межових контор і чиновників в українських історичних регіонах, зосередившись на етапах межування, звітних відомостях, причинах недобросовісності [17]. В губерніях українського Правобережжя проведення топографічних зйомок та складання різного роду статистичних відомостей було зумовлено військовими потребами й доручалося армійцям [18].

Й. Петровський-Штерн стверджує, що землеміри першими надали змістовну інформацію про життя та господарсько-економічну діяльність місцевих євреїв у штетлах, що впливала на формування центром державної політики. Автор наполягає, що землеміри неодмінно були прибулими чиновниками. Такі висновки зроблено на основі їхніх звітів, бажанні через відомості догодити центральній владі [19, С. 38]. Інформаційну складову в діяльності землемірів виокремили В. Шандра та О. Аркуша. На їхню думку, держава була зацікавлена у визначенні розмірів польського землеволодіння й у підготовці фахівців такого профілю на Волині [20, С. 175].

Улаштування служби землемірів

У Російській імперії служба землемірів формувалася з середини XVIII ст. Правові основи її діяльності заклала Єлизавета Петрівна, котра маніфестом від 1752 р. почала розмежування палацових, церковних, поміщицьких та вотчинних земель. Було розроблено «Інструкцію межовикам» 1754 р., яка запроваджувала межування земель із контролем щодо його перебігу за допомогою військовиків [16, С. 116]. Вагомих результатів досягнуто за правління Катерини II, яка провела в державі генеральне межування. Складені інструкції детально регулювали завдання землемірів. Імперське законодавство про їх діяльність мало особливості — переважна більшість нормативних актів, якими керувалися губернські й повітові землеміри, адресувалися не їм, а межовим конторам [1, С. 77]. У практичній діяльності землеміри користувалися межовою інструкцією від 15 лютого 1766 р., що включала 133 параграфи та стала своєрідним покровоковим планом як діяти в різних ситуаціях [21, С. 560, 580]. Межова інструкція від 25 травня 1766 р. була більш деталізована та закріплювала землемірів як службовців межових контор під юрисдикцією Сенату. В документі йшлося про забезпечення землемірів усім необхідним приладдям, про терміни здійснення ними межування, про звітну документацію, апеляційний процес тощо [21, С. 716]. Межові інструкції залишатимуться найповнішими законодавчими актами, які регулюватимуть діяльність землемірів не тільки під час проведення генерального межування, а й після його завершення та формування губернської межової служби.

Відповідним займаній посаді був статус землеміра, його грошове та матеріальне забезпечення. Під час виконання обов'язків землеміри забезпечувалися жалуванням, необхідним інвентарем (папір, фарби, креслярські інструменти),

житлом тощо. Верховна влада оберігала чиновників від конфліктів із власниками, максимально адмініструвавши їх роботу: визначалися дії при виникненні суперечок, форми присяг понятих і свідків [21, С. 876—909]. Катерина II визначила складну процедуру покарання за хабарництво згідно з Військовим статутом [16, С. 117; 22, С. 83].

Влада зробила спробу європеїзувати адміністративний та судовий апарати через «Учреждения для управления губерниями Всероссийской империи» 1775 р. У кожній губернії призначався губернський землемір, посада якого відповідала 8-му класу (ст. 10, 51), а в кожному повіті — повітовий (ст. 24), без зазначення класу. В питаннях призначення і звільнення вони підпорядковувалися Сенатській межовій експедиції. Таким чином було сформовано губернську межову службу, яка де-юре підлягала столичній межовій канцелярії, але виконувала більше різноманітних завдань та мала широке коло замовників і користувачів картографічної продукції.

У своїй діяльності землеміри продовжували послуговуватися інструкціями часів генерального межування, які поступово доповнювалися. Згідно з «Учреждениями...» 1775 р., визначався обов'язок спільно з повітовим судом оглядати на місці спірні межі, про що зацікавленим сторонам повідомлялося за шість тижнів (ст. 199) [23, С. 229, 246].

Діяльність землемірів відрізнялася специфічним розпорядком, залежним від погодних умов і пори року. З травня по листопад повітові землеміри займалися польовими роботами, здійснюючи огляд та опис маєтків, складали спеціальні плани (відомості про масштаби, розташування та назви озер, рік, річок, урвищ, лугів, лісів, боліт, поселень, сіл, монастирів, млинів) й межові книги, які щомісяця відправлялися до губернської креслярні. Не пізніше грудня всі записи мали бути оброблені з подальшим укладанням мап у креслярнях [23, С. 108].

Складання карт та описів було одним із ключових завдань землемірів. Держава потребувала детальних статистико-економічних і демографічних відомостей, а також атласів, які містили б генеральну географічну мапу кожної губернії з поділом на повіти, плани, описи повітів, плани (а за можливості й мальовані види) губернського та повітових міст, схеми водних комунікацій, поштові карти тощо. Як зазначає Ю. Коник, землеміри за першими запитами повинні були забезпечити примірниками мап і планів низку установ: Межову канцелярію, Головний імператорський штаб, міністерства внутрішніх справ та фінансів, військового й цивільного губернаторів, губернське правління, казенну палату — і це лише стандартне коло замовників [1, С. 81].

Після завершення генерального межування землеміри зосередилися на складанні карт та відправці відомостей. Це вплинуло на бажання Павла I оптимізувати структуру губернської межової служби. 18 лютого 1800 р. було скорочено чисельність землемірів у повітах: у губерніях із кількістю повітів до 10 — 3 штатні одиниці, а більших — від 4 до 5. Для губернського землеміра було збільшено жалування до 500 руб. [24, С. 356—358]. Після зміни влади Олександр I відновив чинність «Учреждений...» 1775 р.

У своїй діяльності губернський та повітові землеміри тісно співпрацювали з губернатором і губернським правлінням, що було регламентовано 31 липня 1828 р. «Настановами губернським і повітовим землемірам». Керівна роль відводилася губернському землеміру, який адміністрував повітових чиновників: щорічно навесні (не пізніше березня) розплановував польові роботи, контролював їх хід, надавав приписи, міг вимагати рапорти та донесення, складав відомості до Межового департаменту Сенату про упушення або нагородження по службі. Повітові землеміри межували приватні (за кошти власників) і державні землі, забезпечувалися інструментами й матеріалами (відомостями, зошитами, транспортом тощо) [25, С. 742—747].

Кадрова політика

Державна політика реалізувалася чиновниками, від професійних та особистісних рис котрих залежав результат. Здійснюючи генеральне межкування, Катерина II спиралася на військовиків і цивільних службовців, яких за результатами іспиту визначала Межова експедиція Сенату [17, С. 88]. При землемірах на польових роботах перебували два чи три помічники, учні, копіїсти, канцеляристи тощо. Вони також були кадровим резервом, якщо проявляли старанність і необхідні вміння. До запровадження «Учреждений...» 1775 р. верховна влада не висувала освітніх або кваліфікаційних вимог.

Губернська межова служба на Волині формувалася за загальнодержавним зразком. На думку Ю. Коник, така уніфікація була помилкою, оскільки обсяг завдань на теренах, які мали різні історичне минуле та земельні уклади, був занадто великим для типового штату [9, С. 84]. У 1797 р. для межкування та картографування до Київської, Волинської, Подільської губерній відправили землемірів із півдня України, котрі вже мали досвід подібної діяльності [1, С. 83]. Важко зробити висновок, наскільки владу задовольнили старання прибулих чиновників, але сенатським указом від 7 лютого 1799 р. в разі відсутності повітового землеміра його обов'язки виконували підкоморські суди [26, С. 552]. Такі винятки на законодавчому рівні для правобережних губерній було зроблено тому, що в Речі Посполитій межі землеволодінь установлював підкоморський суд, відновлений Павлом І. У рамках політики компромісу верховної влади з місцевою елітою заради здобуття лояльності останньої можливість вирішувати партикулярні земельні справи було доручено виборним посадовцям судів. Проте «поблажливість» стосувалася лише меж володінь приватних землеволодільців — у випадку розмежування з державними або пожалуваними імперській еліті володіннями апеляційний губернський головний суд захищав інтереси казни та нових власників. Деякі процеси тривали десятиліттями через перевантаженість підкоморських судів і проблеми з професійним складом, що було свідченням їх неефективності [27, С. 29—45].

Справжнім викликом для волинської губернської влади став указ Павла І про скорочення до чотирьох повітових землемірів. Генерал-губернатор О. Беклешов звернувся до губернського землеміра з тим, щоб він визначив найдо-

стойніших кандидатів для схвалення¹. Щодо решти чиновників, то губернська влада не поспішала їх звільняти, а запропонувала залишити за штатом, принаймні до тих пір, поки вони не завершать доручених їм справ².

Для виконання своїх функцій землеміри повинні були мати певний рівень практичних навичок. Олександр І не лише повернув «Учреждения...» 1775 р., але й запровадив ряд нововведень. Згідно з указом від 16 травня 1806 р., від чиновників вимагалася володіння просторовими математичними знаннями, здібності у кресленні та бути «вправними» в «політиці», тобто вміти уникати прямих конфліктів із власниками, які часто виникали при межуванні приватних володінь [28, С. 266—268]. При цьому єдиним навчальним закладом у Російській імперії, що готував землемірів, була Костянтинівська землемірна школа, реорганізована 1819 р. в училище, а 1835 р. — в межовий інститут [10, С. 31—32]. Для прикордонних губерній, ураховуючи високий рівень освіти Волинської гімназії (Кременецького ліцею)³, влада відкрила школу землемірів⁴. Вона стала першим «професійним напрямом підготовки», який запроваджувався через два роки після відкриття гімназії. Ініціатива Т. Чацького була підтримана владою й фінансувалася з урядових фондів — за це випускники мали обов'язково відпрацювати на державних посадах не менше двох років. А. Шмит наголошує, що цих чиновників готували суто для потреб держави, називаючи їх «податковими геометрами». Окрім кар'єрних перспектив випускники також могли продовжити навчання в університетах Росії [31, С. 83—85].

За державний кошт мали навчатися 36 учнів віком від 15 років, які володіли польською та російською мовами. Вони здобували знання з алгебри, геометрії, тригонометрії, креслення, малювання та практичні навички роботи, а також удосконалювали польську й російську мови. Тривалість навчання становила 3 роки, а витрати держави для підготовки одного фахівця — 150 руб. на рік. Здібних випускників першочергово направляли на службу у Волинську, Литовську, Київську, Подільську та Мінську губернії, а також за розпорядженням Межового департаменту Сенату до інших губерній. Учні, які навчалися за рахунок держави, мали відпрацювати чотири роки на посаді землеміра, а за відсутності вакансії — перебувати на іншій державній посаді [28, С. 1224—1226]. Так, І. Рембуртович після закінчення студій вступив до школи землемірів і завдяки відмінним успіхам за поданням керівництва указом Сенату в 1814 р. призначений повітовим землеміром Режицького повіту Вітебської губернії. Проте 1818 р. він за власним бажанням був звільнений і лише 1827 р. поступив на

¹ Держархів Житомирської обл. Ф. 263. Оп. 1. Спр.46. Арк. 1.

² Там само. Арк. 2.

³ Про Волинську гімназію (ліцей) як осередок знань та добре організовану інституцію див. докл.: [29].

⁴ У 1834 р., після закриття Кременецького ліцею, училище землемірів було приєднано до 1-ї Київської гімназії (утворена 5 листопада 1809 р.). В 1846 р. училище землемірів реорганізовано у 3-й Благородний пансіон, а 1851 р. в повному складі приєднано до 2-ї Київської гімназії (див.: [30, С. 37]).

службу до Подільського апеляційного межового суду [32, С. 51]. Зазначимо, що представники польської шляхти йшли на статську службу заради легітимації статусу та кар'єрного зростання. Головною причиною створення школи були висновки, зроблені після межування Ліфляндської та Курляндської губерній, коли відряджені чиновники не могли виконати поставлених завдань: не розуміли мови та специфіки приєданого регіону, робили помилки в географічних назвах. Тож визначальну роль при призначенні землемірів згідно з указом 1806 р. відіграла професійність [28, С. 803—804].

Жалування повітового землеміра становило 297 руб.⁵ Крім цього він міг розраховувати на додаткові виплати від волинського губернатора з коштів, які спеціально виділялися для стимулювання служби [33, С. 49], забезпечувався житлом⁶. До порівняння, жалування повітового справника (9-го класу) становило 1500 руб., виділялися також «квартирні» 300 руб. [34, С. 12—13].

Незважаючи на всі старання влади, заповнити вакантні посади було складно. Відкриття в 1807 р. на Волині школи землемірів дещо покращило ситуацію, але часто їх відправляли у віддалені регіони держави — Тамбовську⁷, Архангельську⁸ губернії, а також у Бессарабію⁹. Так, 1822 р. губернський землемір видав розпорядження про відправлення повітового землеміра Антона Чехова в Кишинів для складання картографічного опису Бессарабії й лише втручання волинського єпископа Стефана зупинило відрядження (він побоювався припинення роботи, адже цей чиновник був задіяний у Комісії про відведення церковних земель)¹⁰. Здебільшого губернський землемір урахував побажання як центральної влади, так і випускників школи про призначення на вакантні посади у Волинській губернії¹¹.

Кадровий склад чиновників

Широкое коло завдань, що їх верховна влада та місцеві адміністратори висували перед землемірами, вимагали виваженої кадрової політики. Нагадаємо, що для обіймання посади кандидат повинен був мати теоретичні та практичні навички, що робило підбір кадрів надзвичайно відповідальним. Аналіз персонального складу корпусу губернського та повітових землемірів здійснено згідно з офіційним виданням¹² за відповідні роки.

⁵ Держархів Житомирської обл. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 304. Арк. 6.

⁶ Там само. Оп. 1 (дод.). Спр. 7. Арк. 2.

⁷ Там само. Оп. 1. Спр. 365. Арк. 1 зв.

⁸ Там само. Арк. 11.

⁹ Там само. Оп. 1 (дод.). Спр. 54. Арк. 3, 44.

¹⁰ Там само. Арк. 39.

¹¹ Там само. Спр. 34. Арк. 54.

¹² Месяцеслов с росписью чиновных особ в государстве на лето от Рождества Христова: 1802 г. — С. 264; 1803 г. — С. 300; 1804 г. — С. 41; Месяцеслов с росписью чиновных особ или общий штат Российской империи на лето от Рождества Христова: В 2 ч. Ч. 2, содержащая в себе роспись чиновным особам, в губерниях обретающимся: 1805 г. —

Перед губернським землеміром відразу ж після утворення Волинської губернії постало завдання організації топографічного розмежування з Австрією зі встановленням прикордонних стовпів, визначення меж губернії, поділів на повіти тощо. Першим губернським землеміром став Арсен'єв, але вже 27 травня 1797 р. призначено колишнього асесора Брацлавської казенної палати (після ліквідації однойменної губернії) титулярного радника Василя Яковича Кудрявцова¹³. Перебував він на цій посаді до 1823 р., і спочатку отримав чин колезького асесора (1804 р.), відтак надвірного радника (1808 р.) й завершив кар'єру колезьким радником (6-го класу), кавалером орденів Св. Володимира 4-го та Св. Анни 3-го ступенів [35, С. 412]. Йому вдалося «передати» посаду своєму синові Андрію, який 1818 р. розпочав статську службу одразу кременецьким землеміром і колезьким реєстратором та 1826 р. був призначений на посаду (отримував почергово чини, 1828 р. — титулярного радника). Востаннє фіксується на посаді губернського землеміра в 1843 р. у чині надвірного радника [36, С. 255].

Аналіз кадрового складу корпусу повітових землемірів Волинської губернії з 1807 до 1834 рр.¹⁴, тобто впродовж періоду так званої політики компромісу (до 1831 р.), дозволяє дійти деяких висновків.

• Корпус чиновників відзначався стабільністю: за період 1807—1834 рр. на посадах перебували 37 осіб. Вісімнадцять років були зазначені вакансії й тому кожен землемір виконував обов'язки у середньому 8,3 роки. Насправді це великий термін, адже на виборно-призначуваній посаді повітового справника це було 2,3 роки [34, С. 17], на призначуваній городничого — 3,3 роки в одному місті, а враховуючи ротації — 4,6 років [37, С. 41]. Своєрідним «рекордсменом» став старокостянтинівський землемір Алоїзій Корево, який фіксується впродовж 1807—1843 рр., від губернського реєстратора він дослужився до титулярного радника [36, С. 260].

• Вершиною кар'єри повітового землеміра був чин 9-го класу — титулярний радник. Із 37 чиновників його мали всього 6 осіб (16%), при цьому 3 прийшли у цьому чині й лише так само 3 отримали під час перебування на посаді (8%). Насправді, питання з чинами видається складним. Частина, очевидно випускники

С. 320; 1806 г. — С. 464; 1807 г. — С. 486—495; 1808 г. — С. 475—486; 1809 г. — С. 447—458; 1810 г. — С. 461—472; 1811 г. — С. 469—480; 1812 г. — С. 486—499; 1813 г. — С. 484—498; 1814 г. — С. 498—512; 1815 г. — С. 486—500; 1816 г. — С. 494—506; 1817 г. [відсутній том]; 1818 г. — С. 514—525; 1819 г. — С. 519—528; 1820 г. — С. 529—543; 1821 г. — С. 528—543; 1822 г. — С. 392—401; 1823 г. — С. 412—422; 1824 г. — С. 426—436; 1825 г. — С. 439—449; 1826 г. — С. 457—467; 1827 г. — С. 470—481; 1828 г. — С. 476—487; 1829 г. — С. 500—511; 1830 г. — С. 376—385; 1831 г. — С. 382—391; 1832 г. — С. 387—396; Месяцеслов и общий штат Российской империи: 1833 г. — С. 389—397; 1834 г. — С. 400—409.

¹³ Держархів Житомирської обл. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1—3.

¹⁴ Інформація про повітових землемірів з'явилася в «Месяцеслове...» з 1807 р. Вибір верхньої межі обумовлений прагненням зрозуміти, чи відбулися зміни після Листопадового повстання 1830—1831 рр.

школи землемірів або особи, які навчалися в повітового землеміра¹⁵, розпочинали службу без класного чину. Таких було 19, що становило 51 %. І. Горлов, попервах ковельський, згодом володимир-волинський землемір, спочатку сім років перебував без чину, після отримання губернського секретаря (12-го класу) ще вісім років служив. Острозький землемір А. Потоцький 1830 р. здобув перший класний чин — колезького реєстратора після семи років служби. Новоград-волинський землемір Л. Бруцький упродовж 1819—1840 рр. узагалі не мав класного чину. А щодо житомирського землеміра в 1829—1830 рр. Й. Котанського замість чину зазначено просто «дворянин».

• Жоден повітовий землемір не мав відношення до військової служби — не зафіксовано відповідних звань, лише статські. Частина згаданих мали прізвища німецького походження (Федотов, Бєлий, Нєстеров, Курбанов, Захаров), інші — навпаки (Потоцький, Балінський, Вєржбицький). Ураховуючи тривалість перебування на посадах, очевидно, що для представників локальної еліти це була прийнятна кар'єра.

• Ситуація з кадровим складом корпусу повітових землемірів після Листопадового повстання практично не змінилася, що було ознакою лояльності до влади. В 1832 р. з Рівненського повіту до Житомирського (де два роки була вакансія), переведено колезького реєстратора В. Балінського, а на його місце призначено В. Вєржбицького. До Овруцького повіту замість губернського секретаря Й. Шварца, який перебував на посаді з 1816 р., призначено І. Бернатовича.

Отже імперська влада, зацікавлена у професіоналізмі корпусу землемірів, провадила доволі виважену кадрову політику. За умови належного виконання покладених обов'язків чиновники перебували на посадах десятки років. Головну роль у підборі кадрів упродовж 26 років відігравав губернський землемір В. Кудрявцов. Про «особливий характер» стосунків цього чиновника з владою свідчить уже згаданий вище факт передачі посади власному синові, який обіймав її наступні 17 років. Повітові землеміри, за умови успішної роботи, отримували чергові чини, що давало можливість місцевій шляхті «вмонтуватися» до нової держави, ставши частиною нової імперської еліти. Прийнятною видавалася кар'єра і для приїжджих чиновників. Проте лише окремі представники зуміли досягти вершини — чину титулярного радника. Частина землемірів розпочинала службу без класного чину, лише за 6—7 років отримуючи колезького реєстратора. Посада повітового землеміра не була продовженням військової кар'єри, передусім через відсутність достатнього грошового забезпечення та можливості продовжити блискучу кар'єру, як у випадку з городничими / поліцеймейстерами. Натомість претенденти здобували практичні навички під керівництвом землеміра або навчалися у Волинському ліцеї. Після придушення Листопадового повстання корпус повітових землемірів не зазнав суттєвих змін, що можна оцінювати як задоволення своїм статусом.

¹⁵ У 1834 і 1835 рр. навчання у землеміра завершувалося відповідним свідоцтвом про набуття практичних навичок (див.: [16, С. 278].

Діяльність землемірів у Волинській губернії

Волинські землеміри демонстрували достатній професійний рівень, що відобразалося на термінах перебування на посадах. Як і в інших губерніях більшість претензій була викликана порушенням службової дисципліни: повільністю у виконанні завдань, ухилянні від звітувань, невчасному надсиланні відомостей, інколи з помилками. Нечисленні випадки крайньої некомпетентності завершувалися звільненням (у Волинській губернії жоден повітовий землемір не перебував на посаді 1 рік, лише двоє — 2 роки). Кадрова «ощадливість» пояснюється тим, що підготовка професійного землеміра полягала не тільки у закінченні курсів наук, а й у практичних уміннях, для вдосконалення яких землемірові після закінчення навчання потрібно було ще два або три роки¹⁶. Так, наприклад, у справі про складання карти маєтків шляхтича Нововейського влада мусила розбиратися зі взаємними звинуваченнями: землеміра Колесова — проти поляка-землевласника про завдані йому побої¹⁷, а також повіреного Станіслава Борцького — проти землеміра про образи та навмисне затягування роботи¹⁸. Достеменно невідомо, чим завершилася справа, але влада продемонструвала неабияку гнучкість, щоб, з одного боку, не налаштувати проти себе шляхту, а з іншого — зберегти цінні кадри.

На губерньського землеміра влада поклала великі сподівання, оскільки держава швидкими темпами взялася «освоювати» приєднані території, складати статистико-економічні відомості, карти тощо. При цьому не проводилося генеральне межування, як це було на півдні України, — лише картографування й нанесення на плани. Цінними для економіки Російської імперії були ліси, тож їх, аби не допустити самовільного вирубування, прагнули швидко облікувати, залучаючи до цього землемірів¹⁹. Роботу фахівців неабияк ускладнювали ландшафтні умови, розмитість ґрунтів (навіть у травні)²⁰. Про складність реалізації цього завдання свідчило й те, що черговий наказ губерньському землеміру про встановлення кордонів вийшов 16 вересня 1821 р.²¹ Верховна влада вимагала визначити межі Старокостянтинівського, Кременецького, Дубенського, Володимир-Волинського повітів, суміжних з Австрійською імперією, і скласти план річки Буг. Останнє було неможливо зробити без остаточного з'ясування меж Володимир-Волинського повіту з австрійською територією та потребувало узгодженості дій представників різних держав. Урешті місцева адміністрація наказала прикордонним підкоморським і нижнім земським судам відправити своїх членів у розпорядження землемірів Корева, Мондзолевського та Лотоцького для складання мап²².

¹⁶ Держархів Житомирської обл. Ф. 263. Оп. 1 (доп.). Спр. 34. Арк. 38 зв.

¹⁷ Там само. Оп. 1. Спр. 108. Арк. 3 зв.

¹⁸ Там само. Спр. 117. Арк. 3.

¹⁹ Там само. Оп. 1 (доп.). Спр. 13. Арк. 2.

²⁰ Там само. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 60 зв.

²¹ Там само. Оп. 1 (доп.). Спр. 40.

²² Там само. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 9—11 зв.

Визначення остаточних меж повітів і губерній було непростим процесом. Для зручності управління маєтками, участі у дворянських зібраннях та виборах локальна еліта просила про «переведення» окремих прикордонних маєтків з одного повіту до іншого. Місцеві адміністратори йшли назустріч, демонструючи бажання співпрацювати²³. Так, щодо «переведення» сіл Яблунівка, Синигів, Рилівка, Гута, Бронники із Заславського до Новоград-Волинського повіту звернувся Яблоновський²⁴. На прохання Ю. Грюя село Турія, власність його дружини, було залишено у Кременецькому повіті, хоча за картами воно вже перебувало в Дубенському²⁵. Ані губернський, ані тим більше повітові землеміри не були вповноважені ухвалювати подібні рішення, але саме вони, як свідчать архівні документи, переносили відповідні зміни на мапи²⁶.

На складнощах взаємодії зі шляхтою при складанні планів і розмежуванні ключів²⁷ та юридики²⁸ в Острозі акцентував увагу губернський землемір В. Кудрявцов у рапорті до губернського правління від 2 травня 1804 р.²⁹ Так, повітовий землемір Банковський був відкомандирований для зняття на план юридики в м. Острог, а також у с. Новородчиця. Якщо з юридикою йому вдалося впоратися відносно швидко, то складання плану села затягувалося через саботаж із боку місцевого судді Глембоцького. Генерал Карвицький та поміщик Михайловський не допустили його до розмежування суміжних маєтків, про що землемір повідомив люстраційній комісії. Особлива увага відводилася складанню планів казенних і старостинських маєтків для казенної палати, що вимагалася від губернського землеміра розпорядженням 11 лютого 1798 р.³⁰ Окрім цього, повітові землеміри складали на вимогу плани міст і вигонів при них, розподіляли на частини великі дороги³¹.

Влада вимагала від землемірів найскорішого складання відомостей про відстані між містами та поселеннями в милях і верстах³². Такої інформації потребували різні установи, а губернському землемірові надходили запити навіть з інших губерній. Київська провіантська комісія прагнула дізнатися відстані між містами для визначення вартості перевезення провіанту при забезпеченні військ³³. Волинська поштова контора звернулася по інформацію щодо відстані між поштовими

²³ Там само. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1—5.

²⁴ Там само. Оп. 1 (дод.). Спр. 55. Арк. 17.

²⁵ Там само. Арк. 13.

²⁶ Там само. Арк. 3, 5.

²⁷ Ключ — велика земельна власність, що включала декілька маєтків.

²⁸ Юридика (від лат. *iuridicus* — правовий) — у широкому значенні володіння шляхти, дучівництва, виведені з фінансового й адміністративно-правового підпорядкування місцевої влади, зі власними адміністрацією та судочинством (див. докл.: [38, С. 703]).

²⁹ Держархів Житомирської обл. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 108. Арк. 3 зв.

³⁰ Там само. Спр. 30. Арк. 18—18 зв.

³¹ Там само. Спр. 305. Арк. 8—8 зв.; 9—9 зв.; 15—15 зв.

³² Там само. Спр. 56. Арк. 5—5 зв.

³³ Там само. Спр. 3. Арк. 1—10.

станціями, щоб визначити кількість коней, які мали бути на них³⁴. Від землемірів також вимагалися дані про чисельність та демографічну структуру населення. Волинська лікарська управа для формування мережі установ отримала, зокрема, від губернського землеміра такі відомості по повітах³⁵.

Не завжди владні установи могли знайти спільну мову, що призводило до тривалого листування. Для складання земських повинностей і табелів за 1814—1816 рр. у Житомирі, Овручі й Острозі було створено спеціальні комісії. Житомирська просила надати відомості про кількість мостів, гатей, переправ, перевозів на поштових дорогах і трактах, на якій відстані від міста вони знаходяться тощо. Губернський землемір відправив відомості про загальне число, добросовісно виписавши кількість мостів, гатей, гребель, але така інформація не задовольнила установу, оскільки неможливо було скласти табелі розподілу земських повинностей³⁶. Аргументи Кудрявцова про складність і тривалість такої роботи було відкинуто, комісія подала скаргу до Волинського губернського правління про «затягування» та «недбалість». Урешті потрібні дані у вигляді великих таблиць отримали всі три комісії³⁷.

Про обсяги листування свідчить той факт, що з канцелярії волинського губернського землеміра щорічно відправлялося у середньому понад 150 вихідних документів до різних державних установ: більше у квітні — травні (18—24)³⁸, менше восени та взимку³⁹, коли робота зосереджувалася в губернській креслярні.

Одним зі специфічних завдань землемірів було встановлення 50-верстної відстані від кордону, де євреям заборонялося проживати та займатися шинкарством. Це викликало незадоволення поміщиків-поляків, котрі втрачали прибутки від цих їхніх занять. У 1818 р. розпочалося резонансне провадження за позовом землевласників Міловського, Жабокрицького, Слевінського, Фелонського, Грохольського й Подгородецького, які оскаржували виявлене у ході ревізії сенатора Ф. Сіверса порушення щодо проживання євреїв ближче згаданій відстані до австрійського кордону⁴⁰. За розпорядженням Волинського губернського правління дубенський повітовий маршал спільно із землеміром визначали відповідну межу. Останній у деталізованих звітах керівництву скаржився, що здійснити точні виміри було складно через непрохідні ліси й болота, до того ж неабияк перешкождали роботі травневі дощі та грози⁴¹. Врешті

³⁴ Там само. Спр. 66. Арк. 21 зв.

³⁵ Там само. Спр. 56. Арк. 10 зв.; Спр. 66. Арк. 1.

³⁶ Там само. Спр. 387. Арк. 1—5 зв.

³⁷ Там само. Арк. 17—19 зв.

³⁸ Там само. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 31—73.

³⁹ Там само. Спр. 66. Арк. 1—20.

⁴⁰ Сенатор Ф. Сіверс був відправлений верховною владою для з'ясування правомірності скарг на губернатора М. Комбурля. У ході детальної ревізії виявлено різні упущення по службі, а також зроблено відповідні висновки про діяльність усіх губернських установ (див. докл.: [39, С. 69—70]).

⁴¹ Держархів Житомирської обл. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 419. Арк. 12—19 зв.

висновок було зроблено не на користь позивачів і доведено, що поселення⁴² справді розташовувалися на ближчій, ніж дозволяла влада, відстані до кордону. У справі також указується, що поміщики неодноразово намагалися підкупити землемірів, а місцеві чиновники «не помічали» подібних порушень.

Складним виявився процес межкування церковних земель. У поліетнічному та поліконфесійному регіоні верховна влада розглядала православне духівництво як свою опору. Відразу розпочалося швидке відновлення церковно-адміністративної структури православної церкви з наступом на унійну [40, С. 14]. Для з'ясування стану справ сенатським указом 4 лютого 1815 р. від Волинської духовної консисторії вимагалися детальні відомості про землеволодіння церков. За наявності спірних земель наказувалося для вирішення питань відряджати повітових землемірів⁴³. 27 листопада 1817 р. врегулювання проблеми було продовжено: сенатським указом у Волинській губернії створювалися спеціальні комісії з делегатів від місцевих жителів і від духівництва, які спільно з землемірами повинні були розмежовувати орні землі, сінокоси та інші угіддя. При виникненні непорозумінь до розгляду залучали волинського єпископа Стефана, губернатора й губернського маршала [41, С. 894].

Процес межкування церковних земель був тривалим і супроводжувався численними судовими розглядами. Для їх забезпечення повітові суди потребували відповідних картосхем, що забезпечувалося повітовими землемірами за розпорядженням губернського⁴⁴. Навіть за відсутності конфліктів, як це було в Острозькому ключі, де полюбовно врегульовано межі п'яти церков, землеміри укладали реєстр церковних земель, їх план та опис і відправляли відомості до Волинської духовної консисторії й губернського правління⁴⁵. Нерідко такі завдання були тривалими та могли перериватися іншими терміновими викликами⁴⁶. Плани виконувалися на доволі високому рівні, мали умовні позначення, в додатках розшифровувалися масштаби і скорочення, землеміри їх підписували із зазначенням дати складання⁴⁷.

Найскладнішим і найбільшим за обсягом виконаних робіт був проєкт складання статистичної карти Волинської губернії. На думку Ю. Коник, такі амбітні задуми здійснювалися задля демонстрації верховній владі успішності правління місцевих адміністраторів [1, С. 80]. Першим, хто здійснив спробу його реалізувати, став волинський губернатор М. Комбурлей (1806—1815 рр.), котрий користувався великим кредитом довіри як центру, так і місцевих установ [39, С. 66]. Створення статистичного опису вимагало взаємодії судів, справників, повітових землемірів, які надсилали до канцелярії губернського землеміра відо-

⁴² Несвищ — 30/45 верст від кордону, Коршов — 30/45, Білосток — 30, Воютин — 30, Подбердове — 30, Одерад — 30, Чать — 35, Городок — 25/30, Парк — 25/35.

⁴³ Держархів Житомирської обл. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 398. Арк. 1—4.

⁴⁴ Там само. Арк. 5—8 зв.

⁴⁵ Там само. Арк. 19—19 зв.

⁴⁶ Там само. Арк. 44—44 зв.

⁴⁷ Там само. Арк. 54 зв. — 57.

мости. Проте обробка та структурування інформації по повітах зіштовхнулися зі скаргами судових установ і справників щодо неможливості її вчасно підготувати та відправити⁴⁸. Можна лише здогадуватись, який опір чинили поміщики-поляки, а нижні земські суди і справники формально відписувалися про неабияку складність реалізації поставлених завдань. Не виключено, що за іншого губернатора це спрацювало б, але М. Комбурлей сприйняв справу особистим дорученням, тож повідомлялося про стягнення в разі невиконання завдань⁴⁹. Справу статистичного опису все ж так і не вдалося довести до логічного завершення через слідство над губернатором, тож праця містила інформацію про сім повітів та про два міста (Рівне, Радзивилів).

* * *

Служба землемірів пройшла значну еволюцію: від чиновників, які здійснювали межування до остаточного підпорядкування губернаторові та губернському правлінню. У своїй діяльності землеміри користувалися катерининськими інструкціями 1766 р., які вдосконалювалися, уточнювалися та доповнювалися. Корпус землемірів виконував важливі завдання: впорядковував державний земельний облік, проводив розмежування володінь власників, складав карти, якими користувалися різні установи, брав участь у судових засіданнях тощо. Розвиток служби землемірів мав позитивний вплив на імперське картографування, сприяючи широкому використанню атласів.

Діяльність землемірів Волинської губернії регламентувалась як загальними, так і спеціальними нормативно-правовими актами. Серед найскладніших завдань було встановлення точних кордонів з Австрійською імперією та Царством Польським, розмежування губерній і повітів. Відомостей із канцелярії губернського землеміра потребували інші губернські установи, в тому числі спеціально створені. Розмаїття форм землеволодіння на приєднаних територіях, проживання єврейського етносу, межування церковних володінь ускладнювали завдання землемірів. Проте, на відміну від внутрішніх губерній, повітові землеміри не здійснювали розмежування приватних маєтків, натомість згідно з політикою співробітництва з місцевими елітами цю функцію було покладено на відновлені підкоморські суди (1797—1832 рр.), на Поділлі з 1814 р. було створено межову систему. Складання планів і карт виступало незмінним інструментом контролю та інтегрування, тому вже 1814 р. відбулася спроба створення першої повної статистичної мапи Волинської губернії. І хоч цю справу до кінця так і не було доведено, виконання подібного завдання свідчило про бажання адміністрації володіти найповнішою інформацією для розбудови державної стратегії.

Здійснюючи кадрову політику, влада відійшла від призначення землемірами військовиків, зосередившись на підготовці професійних чиновників, котрі здобували на практиці необхідні вміння, а згодом почала готувати ква-

⁴⁸ Там само. Спр. 312. Арк. 1, 13—18.

⁴⁹ Там само. Арк. 2.

ліфіковані кадри. Волинська школа землемірів, що стала єдиним межовим навчальним закладом в українських губерніях Російської імперії, мала забезпечити зростаючу потребу у професійних спеціалістах, особливо на теренах колишньої Речі Посполитої, де належне виконання обов'язків вимагало знання в тому числі польської мови й місцевої специфіки. Окрім навчання у школі претенденти на посаду набували практичних знань під керівництвом досвідчених землемірів. Кар'єра землеміра виявлялася прийнятною для представників місцевої шляхти, які таким чином включалися до імперської еліти, та для переведених з інших губерній чиновників. Зміни в політиці центру в регіоні, що мало наслідком припинення співробітництва з локальними елітами, не відобразилося на корпусі землемірів, представники якого продовжували виконувати свої обов'язки.

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Konyk, Yu. Skladannia heneralnykh kart i planiv yak napriamok diialnosti hubernskoi mezhovoi sluzhby Pivdnia Ukrainy v ostannii tretyni XVIII — pershii tretyni XIX st. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2011. 3: 74-94 [in Ukrainian].
[Коник Ю. Складання генеральних карт і планів як напрямок діяльності губернської межової служби Півдня України в останній третині XVIII — першій третині XIX ст. *Український історичний журнал*. 2011. № 3. С. 74—94].
2. German, I.E. Istorii mezhevoogo zakonodatelstva ot Ulozheniia do generalnogo mezhevaniia (1649—1765). Moscow, 1893 [in Russian].
[Герман И.Е. История межевого законодательства от Уложения до генерального межевания (1649—1765). Москва, 1893. 381 с.].
3. Rudin, S.D. Mezhevoe zakonodatelstvo i deiatelnost mezhevoi chasti v Rossii za 150 let. 19 sentiabria 1765 g. — 1915 g. Petrograd, 1915 [in Russian].
[Рудин С.Д. Межевое законодательство и деятельность межевой части в России за 150 лет. 19 сентября 1765 г. — 1915 г. Петроград, 1915. 547 с.].
4. Malinovskii, F.L. Istoricheskii vzgliad na mezhevanie v Rossii do 1765 g. St. Petersburg, 1844 [in Russian].
[Малиновский Ф.Л. Исторический взгляд на межевание в России до 1765 г. Санкт-Петербург, 1844. 168 с.].
5. Nekrasov, F.G. Mezhevanie zemel v Rossii (Mezhevye zakony): Konspekt. Moscow, 1915 [in Russian].
[Некрасов Ф.Г. Межевание земель в России (Межевые законы): Конспект. Москва, 1915. 141 с.].
6. Kavelin, S.P. Mezhevanie i zemleustroistvo: Teoreticheskoe i prakticheskoe rukovodstvo. Moscow, 1914 [in Russian].
[Кавелин С.П. Межевание и землеустройство: Теоретическое и практическое руководство. Москва, 1914. 339 с.].
7. Halkovych, V.H. Kartohrafichni dzherela ta yikh zastosuvannia dlia vyvchennia istorii Ukrainy XVIII st. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 1971. 9: 138-145 [in Ukrainian].
[Галкович В.Г. Картографічні джерела та їх застосування для вивчення історії України XVIII ст. *Український історичний журнал*. 1971. № 9. С. 138—145].
8. Goldenberg, L.A. Razvitie otechestvennoi istoricheskoi kartografii. *Voprosy istorii*. 1974. 7: 33-48 [in Russian].

- [Гольденберг Л.А. Развитие отечественной исторической картографии. *Вопросы истории*. 1974. № 7. С. 33—48].
9. Копук, Ю. Evoliutsiia hubernskykh mezhovykh ustanov pivdnia Ukrainy ostannoï tretyny XVIII st. — pershoï tretyny XIX st.: vid Novorosiiskoi mezhovoi ekspedytsii do Khersonskoi hubernskoi kresliarni. *Pivdennyi arkhiv. Ser.: Istorychni nauky*. 2009. 30: 77-85 [in Ukrainian].
[Коник Ю. Еволюція губернських межових установ півдня України останньої третини XVIII ст. — першої третини XIX ст.: від Новоросійської межової експедиції до Херсонської губернської креслярні. *Південний архів. Сер.: Історичні науки*. 2009. Вип. 30. С. 77—85].
10. Копук, Ю. Osvitnii riven pratsivnykiv hubernskoi mezhovoi sluzhby pivdnia Ukrainy u 1760—1830-kh rr. *Istorychni arkhiv: Naukovi studii*. Mykolaiv: ChDU im. Petra Mohyly, 2011. Vyp. 7: 28-32 [in Ukrainian].
[Коник Ю. Освітній рівень працівників губернської межової служби півдня України у 1760—1830-х рр. *Історичний архів: Наукові студії*. Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. Вип. 7. С. 28—32].
11. Stepanova, L.G. Deiatel'nost zemlemerov na zemle Chernomorskogo kazachego voiska v kontse XVIII v. *Istoricheskii zhurnal: Nauchnye issledovaniia*. 2019. 6: 77-87 [in Russian].
[Степанова Л.Г. Деятельность землемеров на земле Черноморского казачьего войска в конце XVIII в. *Исторический журнал: Научные исследования*. 2019. № 6. С. 77—87].
12. Akmanov, A.I. Pervyi opyt organizatsii massovykh zemelnykh izmerenii Orenburgskoi gubernii v kontse XVIII v.: kadrovoe i materialnoe obespechenie Generalnogo mezhevaniia. *Rus, Rossiia. Srednevekove i Novoe vremia*. 2013. 3: 394-399 [in Russian].
[Акманов А.И. Первый опыт организации массовых земельных измерений Оренбургской губернии в конце XVIII в.: кадровое и материальное обеспечение Генерального межевания. *Русь, Россия. Средневековье и Новое время*. 2013. № 3. С. 394—399].
13. Kationov, O.N. Kartograficheskie raboty zemlemerov v Iakutii v XVIII—XIX vv. *Geo-Sibir*. 2008. 2: 265-271 [in Russian].
[Катионов О.Н. Картографические работы землемеров в Якутии в XVIII—XIX вв. *Гео-Сибирь*. 2008. № 2. С. 265—271].
14. Kashaeva, Iu.A. Raporty kak istochnik izucheniia gosudarstvennoi sluzhby uездnykh zemlemerov pervoi poloviny XIX v. (po materialam Permskoi gubernii). *Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i iuridicheskie nauki, kulturologiia i iskusstvovedenie: Voprosy teorii i praktiki*. 2013. 3-1: 81-83 [in Russian].
[Кашаева Ю.А. Рапорты как источник изучения государственной службы уездных землемеров первой половины XIX в. (по материалам Пермской губернии). *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение: Вопросы теории и практики*. 2013. № 3-1. С. 81—83].
15. Ivanov, K. Rol voennykh topografov v kolonizatsii russkogo Turkestana. *Ab Imperio*. 2020. 1: 91-129 [in Russian].
[Иванов К. Роль военных топографов в колонизации «русского Туркестана». *Ab Imperio*. 2020. № 1. С. 91—129].
16. Shevchuk, A.V. Sudova vlada v zhytti suspilstva Pravoberezhnoi Ukrainy (kinets XVIII — persha tretyna XIX st.). Zhytomyr, 2022 [in Ukrainian].
[Шевчук А.В. Судова влада в житті суспільства Правобережної України (кінець XVIII — перша третина XIX ст.). Житомир, 2022. 580 с.].

17. Petrova, I.V. Opysovo-statystychni dzherela z istorii Ukrainy ostannoï chverti XVIII — pershoï polovyny XIX st.: Doct. diss. of the hist. s. Zaporizhzhia, 2020 [in Ukrainian]. [Петрова І.В. Описово-статистичні джерела з історії України останньої чверті XVIII — першої половини XIX ст.: Дис. ... д-ра іст. наук. Запоріжжя, 2020. 651 с.].
18. Petrova, I.V. Istoriiia provedennia topohrafichnykh ziomok ta trianhuliatsiinykh robit u Podilskii, Kyivskii ta Volynskii huberniiah (persha polovyna XIX st.). *Humanitarnyi zhurnal*. 2013. 3: 11-19 [in Ukrainian]. [Петрова І.В. Історія проведення топографічних зйомок та триангуляційних робіт у Подільській, Київській та Волинській губерніях (перша половина XIX ст.). *Гуманітарний журнал*. 2013. № 3. С. 11—19].
19. Petrovskiy-Shtern, Y. Shtetl: zolota doba yevreiskoho mistechka. Kyiv: Krytyka, 2019 [in Ukrainian]. [Петровський-Штерн Й. Штетл: золота доба єврейського містечка. Пер. з англ. Я. Стріхи. Київ: Критика, 2019. 394 с.].
20. Shandra, V., Arkusha, O. Ukraina v XIX st.: liudnist ta imperii. Kyiv: Akadempriodyka. 2022. <https://doi.org/10.15407/akadempriodyka.461.436> [in Ukrainian]. [Шандра В., Аркуша О. Україна в XIX ст.: людиність та імперії. Київ: Академперіодика. 2022. 436 с. <https://doi.org/10.15407/akadempriodyka.461.436>].
21. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoj imperii. Izd. 1-e. T. XVII. St. Petersburg, 1830 [in Russian]. [Полное собрание законов Российской империи. Изд. 1-е. Т. XVII. Санкт-Петербург, 1830].
22. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoj imperii. Izd. 1-e. T. XVIII. St. Petersburg, 1830 [in Russian]. [Полное собрание законов Российской империи. Изд. 1-е. Т. XVIII. Санкт-Петербург, 1830].
23. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoj imperii. Izd. 1-e. T. XX. St. Petersburg, 1830 [in Russian]. [Полное собрание законов Российской империи. Изд. 1-е. Т. XX. Санкт-Петербург, 1830].
24. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoj imperii. Izd. 1-e. T. XLIV. St. Petersburg, 1830 [in Russian]. [Полное собрание законов Российской империи. Изд. 1-е. Т. XLIV. Санкт-Петербург, 1830].
25. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoj imperii. Izd. 2-e. T. III. St. Petersburg, 1830 [in Russian]. [Полное собрание законов Российской империи. Изд. 2-е. Т. III. Санкт-Петербург, 1830].
26. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoj imperii. Izd. 1-e. T. XXV. St. Petersburg, 1830 [in Russian]. [Полное собрание законов Российской империи. Изд. 1-е. Т. XXV. Санкт-Петербург, 1830].
27. Shevchuk, A.V. Sudove vregulivannia pozemelnykh vidnosyn u Pravoberezhnii Ukraini (1797—1840 rr.). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2020. 4: 29-45 <https://doi.org/10.15407/uhj2020.04.029> [in Ukrainian]. [Шевчук А. Судове врегулювання поземельних відносин у Правобережній Україні (1797—1840 рр.). *Український історичний журнал*. 2020. № 4. С. 29—45. <https://doi.org/10.15407/uhj2020.04.029>].
28. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoj imperii. Izd. 1-e. T. XXIX. St. Petersburg, 1830 [in Russian].

- [Полное собрание законов Российской империи. Изд. 1-е. Т. XXIX. Санкт-Петербург, 1830].
29. Karlina, O.M. Volynska himnaziia (Kremenetskyi litsi) pershoi tretyny XIX st. yak zarodok maibutnoho universytetu. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Ser. «Istoriia». 2021. 1(44): 18-25 [in Ukrainian].
[Карліна О.М. Волинська гімназія (Кременецький лицей) першої третини XIX ст. як зародок майбутнього університету. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія «Історія». 2021. Вип. 1(44). С. 18—25].
30. Stoletie Kievskoi pervoi gimnazii 1809—1811—1911 gg. T. 1: Imennye spiski i biografi dolzhnostnykh lits i vospitannikov gimnazii. Kiev: Tipografiia S.V. Kulzhenko, 1911 [in Russian].
[Столетие Киевской первой гимназии (1809—1811—1911 гг.). Т. 1: Именные списки и биографии должностных лиц и воспитанников гимназии. Киев: Типография С.В. Кульженко. 1911. 548 с.].
31. Shmyt, A. Kremenetskyi litsei yak zrazok prosvitnytskoi modeli shkoly na terytorii Ukrainy u pershii polovyni XIX st. Kremenets, 2012 [in Ukrainian].
[Шмит А. Кременецький лицей як зразок просвітницької моделі школи на території України у першій половині XIX ст. Пер. з пол. М. Стронського. Кременець, 2012. 235 с.].
32. Shevchuk, A.V. Podilskyi hubernskiy apeliatsiynyi normalnyi sud (1818—1840): zasnovannia, kadrovyy sklad i sotsialnyi portret. *Eminak: Naukovyi shchokvartalnyk*. 2019. 2: 43-55. [https://doi.org/10.33782/eminak2019.2\(26\).290](https://doi.org/10.33782/eminak2019.2(26).290) [in Ukrainian].
[Шевчук А. Подільський губернський апеляційний нормальний суд (1818—1840): заснування, кадровий склад і соціальний портрет. Емінак: Науковий щоквартальник. 2019. Вип. 2. С. 43—55].
33. Markevych, O. Derzhavna sluzhba u Volynskii hubernii u spohadakh ta otsyntsi sushchasnykh (kinets 18th — persha polovyna 19th st.). *Eminak: Naukovyi shchokvartalnyk*. 2020. 2 (30): 45-55. [https://doi.org/10.33782/eminak2020.2\(30\).405](https://doi.org/10.33782/eminak2020.2(30).405) [in Ukrainian].
[Маркевич О. Державна служба у Волинській губернії у спогадах та оцінці сучасників (кінець XVIII — перша половина XIX ст.). *Емінак: Науковий щоквартальник*. 2020. Вип. 2 (30). С. 45—55].
34. Shevchuk, A.V., Markevych, O.V. Spravnyk u systemi upravlinnia Volynskoiu huberniieiu (kinets XVIII — 1860-ti rr.). *Eminak: Naukovyi shchokvartalnyk*. 2022. 3: 9-25. [https://doi.org/10.33782/eminak2022.3\(39\).588](https://doi.org/10.33782/eminak2022.3(39).588) [in Ukrainian].
[Шевчук А.В., Маркевич О.В. Справник у системі управління Волинською губернією (кінець XVIII — 1860-ті рр.). *Емінак: Науковий щоквартальник*. 2022. Вип. 3. С. 9—25].
35. Mesiatseslov s rospisiu chinovnykh osob ili obshchii shtat Rossiiskoi imperii na leto ot Rozhdestva Khristova: V 2 ch. Ch. 2, sodержashchaia v sebe rospis chinovnym osobam, v guberniiaakh obretaiushchimsia. 1823 [in Russian].
[Месяцеслов с росписью чиновных особ или общий штат Российской империи на лето от Рождества Христова: В 2 ч. Ч. 2, содержащая в себе роспись чиновным особам, в губерниях обретающимся. 1823].
36. Adres-kalendar ili obshchii shtat Rossiiskoi imperii na 1843 g. V 2 ch. Ch. 2 [in Russian].
[Адрес-календарь или общий штат Российской империи на 1843 г.: В 2 ч. Ч. 2].
37. Shevchuk, A.V., Markevych, O.V. Instytut horodnychoho / politsmeistera v systemi upravlinnia Rosiiskoi imperii kintsia 18th — 60th rr. 19th st. (na materialakh Volynskoi hubernii). *Eminak: Naukovyi shchokvartalnyk*. 2023. 3: 29-51 [https://doi.org/10.33782/eminak2023.3\(43\).657](https://doi.org/10.33782/eminak2023.3(43).657) [in Ukrainian].

- [Шевчук А.В., Маркевич О.В. Інститут городничого / поліцмейстера в системі управління Російської імперії кін. XVIII — 60-х рр. XIX ст. (на матеріалах Волинської губернії). *Емінак: Науковий щоквартальник*. 2023. Вип. 3. С. 29—50].
38. Feloniuk, A.V. Yurydyku. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*: Т. 10. Kyiv: Naukova dumka, 2013 [in Ukrainian].
[Фелонюк А.В. Юридика. *Енциклопедія історії України*: Т. 10. Київ: Наукова думка, 2013].
39. Markevych, O.V. Fenomen M.I. Komburleia abo khronika pravlinnia volynskoho hubernatora. *Problemy istorii Ukrainy XIX — pochatku XX st.* 2011. XIX: 59-72 [in Ukrainian].
[Маркевич О.В. Феномен М.І. Комбурлея або хроніка правління волинського губернатора. *Проблеми історії України XIX — початку XX ст.* 2011. Вип. XIX. С. 59—72].
40. Voiarchuk, A.V. Pravoslavne dukhovenstvo Volynskoi hubernii: formuvannia, materialne zabezpechennia, hromadska ta dushpastyrska diialnist (Extended abstract of Candidate's thesis). Lutsk, 2019 [in Ukrainian].
[Боярчук А.В. Православне духовенство Волинської губернії: формування, матеріальне забезпечення, громадська та душпастирська діяльність: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Луцьк, 2019. 23 с.].
41. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoj imperii. Izd. 1-e. Т. XXXIV. St. Petersburg, 1830 [in Russian].
[Полное собрание законов Российской империи. Изд. 1-е. Т. XXXIV. Санкт-Петербург, 1830].

Надійшла / Received 25.01.2024

Andrii SHEVCHUK

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Docent,
Professor at the Department of International Relations and Political Management,
Zhytomyr Polytechnic State University (Zhytomyr, Ukraine)
shevchuk.istor@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9023-5214>

Oksana MARKEVYCH

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Docent,
Docent at the Department of World History,
Zhytomyr Ivan Franko State University (Zhytomyr, Ukraine)

oksanamarkevich@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-0457-8697>

THE SERVICE OF LAND SURVEYOR IN VOLYN PROVINCE AT THE END OF THE EIGHTEENTH — FIRST THIRD OF THE NINETEENTH CENTURIES: ORGANIZATION, STAFFING, ACTIVITIES

The purpose is to study the organization and functioning of the provincial and district surveyors in the late eighteenth century and until the 1830s to analyze their staff and powers, as well as the peculiarities of their activities in Volyn province. **The research methodology** is based on the combination of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special historical (historical-genetic, historical-systemic, historical-typological, prosopographic, institutional) methods with the principles of historicism, systematicity, and scientificity, which allows to focus on the functioning of the institute of surveyors in the context of the imperial policy of finding a compromise with the

local elite of the border region. **The scientific novelty** lies in the study of the service of land surveyors of the Volyn province, which occupied a prominent place in the system of local government. The principles of formation, peculiarities of staffing, and main activities are determined as follows: streamlining state land records, delimitation of owners' possessions, accumulation and constant updating of various kinds of information, drawing up maps and plans, participation in court hearings, etc. **Conclusions.** The service of surveyors went through a significant evolution and was finally formalized under the control of the governor and the provincial board. The activities of the Volyn province's land surveyors were complicated by the diversity of land tenure forms, the presence of the Jewish ethnic group, the boundaries of church properties, and the need to participate in the redistribution of land property in favor of the Russian state. The personnel policy of appointments to positions was peculiar. The authorities launched the training of professional officials, and the Volyn School of Land Surveyors became the only boundary educational institution in the Ukrainian provinces of the Russian Empire, which was to meet the growing need for professional officials, especially in the territories of the former Polish-Lithuanian Commonwealth, where the performance of duties required knowledge of the Polish language and local specifics.

Keywords: *Volyn province, provincial and county surveyors, imperial policy of cooperation with the local gentry, staffing, demand for surveyors' work, administration of surveyors' work.*